

Oleg Fedyk

Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0002-1321-7212>

Sprawozdanie ze szkoły letniej „The Copenhagen Summer School in Phenomenology and Philosophy of Mind” Kopenhaga, 13—17.08.2018 roku

Report from “The Copenhagen Summer School in Phenomenology and Philosophy of Mind” Copenhagen, 13—17 August, 2018

Abstract: In this work, the author reports on the ninth edition of the Summer School of Phenomenology and Philosophy of Mind, which took place in Copenhagen on 13—17 August, 2018. At the beginning of the report, the context, character, goals of the meeting and the number of participants are presented. Next, the order of the day is presented, followed by the detailed structure of the lecture and workshop parts. The author then makes a brief summary of five lectures and ten papers presented each day.

Keywords: phenomenology, philosophy of mind, summer school

W dniach 13—17 sierpnia 2018 roku na wydziale humanistycznym Uniwersytetu w Kopenhadze odbyła się kolejna edycja Szkoły Letniej Fenomenologii i Filozofii Umysłu. Było to dziewiąte z kolei tego typu spotkanie zorganizowane pod auspicjami działającego tam Centrum Badania Subiektywności (Center for Subjectivity Research, CFS).

Wspomniane centrum jest placówką niezwykłą, której sylwetkę warto zaprezentować w kilku zdaniach. Celem powstałego w 2002 roku CFS jest badanie zagadnień podmiotowości i tożsamości osobowej z perspektywy interdyscyplinarnej. Badacze skupieni wokół CFS od samego początku działalności Centrum dążą do integracji różnych tradycji filozoficznych, w szczególności fenomenologii, hermeneutyki, analitycznej filozofii umysłu i filozofii religii. Jednocześnie jednym z celów Centrum jest promowanie dialogu między filozofią a nauką empiryczną, w szczególności psychiatrią i psychopatologią, ale także psychologią kliniczną, kognitywistyką i psychologią rozwojową¹. Prowadzone badania napędzane są przekonaniem, że różnorodność perspektyw filozoficznych oraz empirycznych dotyczących zagadnienia podmiotowości może prowadzić do wzajemnego lepszego zrozumienia wśród uczonych różnych specjalności, a w dalszej perspektywie do bardziej całościowego podejścia do badanego zagadnienia. Badacze zrzeszeni w CFS są zwolennikami poglądu głoszącego, że metodologiczny i koncepcyjny pluralizm jest bardzo potrzebny w dzisiejszej debacie naukowej.

Celem zorganizowanej szkoły letniej jest szerzenie wyżej wymienionych wartości w gronie zainteresowanych filozofią kontynentalną studentów studiów II i III stopnia (z możliwości uczestnictwa nie są, naturalnie, wykluczeni także pracownicy naukowci po doktoracie). Tygodniowa Kopenhaska Szkoła Letnia pełni funkcję platformy zrzeszającej ludzi z różnych środowisk: oprócz akademików, wśród biorących udział w tegorocznej edycji Szkoły nie brakowało także przedstawicieli świata artystycznego, praktykujących terapeutów czy personelu medycznego.

Obecnie w CFS prowadzone są dwa długoterminowe granty badawcze, dotyczące społecznych i psychologicznych aspektów mózgowego porażenia dziecięcego, a także kwestii kolektywnej, współdzielonej intencjonalności. Z tego powodu tematyka części wystąpień prelegentów działających w CFS korespondowała z tą tematyką. Dla badaczy było to okazją do podzielenia się dotychczas uzyskanymi, cząstkowymi wynikami i przedyskutowania ich w gronie innych zainteresowanych badaczy.

Tegoroczna edycja Kopenhaskiej Szkoły Letniej Fenomenologii i Filozofii Umysłu była prawdziwie międzynarodowym wydarzeniem. Wzięło w niej

¹ Z biegiem lat pracownicy ośrodka systematycznie pracowali między innymi nad takimi zagadnieniami jak: intencjonalność, wyobraźnia, empatia, działanie, percepcja, ucieleśnienie, naturalizm, samoświadomość, samokontrola, schizofrenia, autyzm, normatywność, lęk i zaufanie. Prowadzili także prace naukowe nad dorobkiem klasycznych myślicieli, takich jak Kant, Hegel, Kierkegaard, Schleiermacher, Brentano, Husserl, Heidegger, Wittgenstein, Merleau-Ponty, Levinas i Ricoeur. Por. <https://cfs.ku.dk/>

udział 113 uczestników afiliowanych przy 67 szkołach wyższych znajdujących się w 25 krajach na czterech kontynentach.

Struktura konferencji przedstawiała się następująco: każdy dzień rozpoczynał się od wykładu jednego z uznanych w świecie naukowym specjalistów. Po programowym przemówieniu (ang. *keynote speech*) i dyskusji następowała przerwa, po której wykładowca stawał się na pozostałą część dnia merytorycznym moderatorem dyskusji. Po przerwie przedstawiciele studentów lub doktorantów wygłaszali referaty na temat aktualnie prowadzonych przez siebie prac naukowych, związane tematycznie z wykładem otwierającym. Zamykało to drugą część zajęć odbywających się każdego dnia Szkoły. Następnie wszyscy uczestnicy (z wyłączeniem wygłaszających danego dnia referaty) zostawali podzieleni odpowiednio do ich zainteresowań naukowych na pięć około dwudziestoosobowych zespołów. Każdy z zespołów miał za zadanie pracować (pod nieco innym kątem) nad kluczowymi problemami pojawiającymi się w zagadnieniach poruszanych podczas wykładu i referatów. Zespoły te podzielone były na jeszcze mniejsze grupy robocze, liczące czterech lub pięciu uczestników. Efekty pracy każdej z grup były prezentowane na forum zespołu, gdzie wspólnie dokonywano ich omówienia, porównania i kompilacji. Następnie przeformułowano je do postaci pytań skierowanych do prelegentów, zawierających uwagi krytyczne lub prośby o wyjaśnienie czy doprecyzowanie niezrozumiałych kwestii. Po części warsztatowej następowała dyskusja podsumowująca dany dzień.

Pierwszy dzień konferencji rozpoczął się od wykładu dyrektora Centrum Badania Subiektywności, profesora Dana Zahaviego (University of Oxford, UK), pod tytułem „Phenomenology and qualitative research”. Profesor Zahavi w swoim wystąpieniu rozważał wzajemne relacje filozofii zorientowanej fenomenologicznie i badań jakościowych. Na początku wykładu krótko zostały przedstawione sposoby rozumienia tych pojęć wypracowane przez współczesnych filozofów, takich jak A. Giorgi, M. van Manen czy J.A. Smith, wraz z uwzględnieniem słabości każdej z zaproponowanych definicji. W dalszej kolejności skonstrastowano je z praktyką fenomenologicznej psychiatrii i psychologii z pierwszej połowy XX wieku, mianowicie K. Jaspersa i E. Minkowskiego.

Profesor przytoczył słowa E. Husserla z *Kryzysu nauk europejskich i fenomenologii transcendentnej*: „psychologia, by uzasadnić coś naukowo w odpowiedni sposób, potrzebuje gruntownego zrozumienia natury doświadczenia zmysłowego”. Profesor Zahavi zastanawiał się następnie, w jaki sposób można współcześnie spróbować „znaturalizować” fenomenologię w taki sposób, by idee i koncepty w niej zawarte mogły przyczynić się do wzbogacenia na przykład obszarów psychologii rozwojowej, a także

neuro- i psychopatologii. Zwrócił uwagę na to, że tak zwana psychologia fenomenologiczna jest do tego celu niewystarczająca, ponieważ psycholog ją uprawiający pozostaje wewnątrz postawy naturalnej, co sprawia, że pewne kluczowe pytania nie zostają zadane. Profesor Zahavi zamknął wykład, cytując D. Katza. Według jego słów droga od uprawianej odpowiednio (fenomenologicznej) psychologii wiedzy do filozofii transcendentalnej.

Po wykładzie Linas Tranas wygłosił referat zatytułowany: „Critical comparison of Aron Gurwitsch’s and Raimo Tuomela’s accounts of the basic modes of being with other”. Była to interesująca próba syntezy dwóch odmiennych metodologicznie — fenomenologicznego oraz analitycznego — podejść do zagadnienia z zakresu ontologii społecznej, a mianowicie poczucia wspólnoty. Autor bronił tezy głoszącej, że siła poczucia identyfikacji ze wspólnotą da się uszeregować hierarchicznie na kilka dających się wyraźnie różnicować stopni, które zależne są od świadomych lub podświadomych indywidualnych przekonań.

Następne wystąpienie: „Noema in the middle: Phenomenology and externalism” przedstawił Ilpo Hirvonen z Uniwersytetu w Helsinkach. Dotyczyło ono kluczowego dla filozofii umysłu rozróżnienia na internalizm i eksternalizm. Autor referatu polemizował z tezą powszechnie zaliczającą Husserla do grona internalistów. Poprzez egzegetyczną analizę trzech rozdziałów *Ideii I* (1913) Husserla skłania się ku zaliczeniu go do przedstawicieli słabego eksternalizmu. Autor argumentuje, że jeśli rozumieć *noema* jako rodzaj strukturalnego interfejsu między zewnętrznymi obiektami a wewnętrznym poznaniem, może to rzucić nowe światło na problemy zaprzatające filozofię umysłu, takie jak: gdzie przebiega granica umysłu i jaki jest stosunek umysłu do świata.

Drugi dzień Szkoły rozpoczęto wykładem profesor Tanji Staehler (University of Sussex, UK) zatytułowanym: „Lived corporeality and intercorporeality”. W centrum wykładu znalazły się eksplorowane w fenomenologii pojęcia cielesności (niem. *Leiblichkeit*) oraz międzycielesności (niem. *Zwischenleiblichkeit*) jako alternatywy dla tradycyjnego pojęcia subiektywności i intersubiektywności. Profesor Staehler podkreśliła, że ciało i sposób jego podmiotowego doświadczania charakteryzują się niejednoznacznością i paradoksalnością (np. doświadczenia podwójne u M. Merleau-Ponty’ego). Jako takie są źródłem wielu inspiracji filozoficznych: przykładowo, można rozpatrywać je w opozycji do świata (ciało jako punkt odniesienia — wehikuł, w którym jesteśmy oddzieleni od reszty świata), ale które również umożliwiają jednostce wchodzenie w interakcje z innymi. Posiadanie ciała oznacza również wrażliwość na jego uszkodzenie, chorobę i śmierć. Z tego powodu doświadczanie cielesności może otworzyć na perspektywę egzystencjalną.

Dla profesor Staehler równie ważne dla rozważanego zagadnienia okazują się refleksje wyniesione z dyskursu feministycznego. Na przykładzie swoich badań nad fenomenologicznym opisem doświadczenia seksualności, ciąży, porodu i macierzyństwa przekonująco argumentowała, że doświadczanie porodu jest dla matki doświadczeniem niesamowitym (niem. *Unheimlich*) i noszącym znamiona heideggerowskiego przeżycia egzystencjalnego.

Po przerwie nadeszła pora na referaty studenckie. Vienola Minna-Kerttu z Uniwersytetu w Oulu w Finlandii wygłosiła pierwszy z nich pod tytułem: „Indirect Encountering of the Other in Public Discussion”. W swoim wystąpieniu skupiła się na omówieniu procesu typifikacji (ang. *typification*) zaczerpniętego z fenomenologii społecznej Alfreda Schutza. Wskazywała w nim na to, w jaki sposób podczas dyskusji z osobami, których nie znamy (np. w Internecie), na podstawie typifikacji przyjmujemy nieuzasadnione założenia, będące źródłem błędów poznawczych.

Równie interesujący był kolejny referat autorstwa Lucy Osler z Uniwersytetu w Exeter. W swojej pracy „From offline to online communities: A phenomenological sketch of being together with others online” Osler dokonała fenomenologicznego szkicu sytuacji komunikacji w warunkach online, w której osoby biorące w niej udział mają poczucie wspólnoty (niem. *Miteinanderfühlen*, ang. *sense of togetherness*). Pojęcie to zaczerpnięte z myśli G. Walther jak dotąd było jednak odnoszone wyłącznie do sytuacji komunikacji w „fizycznej rzeczywistości”, tj. offline. Postępowanie takie odzwierciedla powszechnie podzielane implicytne założenie, głoszące, że sfery aktywności online i offline są ściśle rozdzielne. Co więcej, tradycyjna komunikacja (offline) jest wartościowana pozytywnie, jako prawdziwsza i pełniejsza. Autorka referatu zastanawia się nad oczywistością tego rozróżnienia. Poprzez fenomenologiczną analizę trzech rodzajów sytuacji komunikacyjnych online Osler pokazuje, że przynajmniej w niektórych sytuacjach przeżywane poczucie wspólnoty odczuwane między osobami komunikującymi się online nie różni się od tego odczuwanego przez ludzi komunikujących się w fizycznej rzeczywistości.

Trzeci dzień rozpoczął profesor Fredrik Svenaeus (Södertörn University, Szwecja) wykładem: „Dying bodies and dead bodies: A phenomenological analysis of dementia and brain death”. Podjął on trudną tematykę konceptualizacji i oceny normatywnej sytuacji, w których osobowość człowieka umiera, lecz ciało (lub jego część) wciąż funkcjonuje (pozostaje przy życiu), jak ma to miejsce w przypadku śmierci mózgu czy zespołu otępiennego. Profesor Svenaeus w swoim wykładzie odwołał się do prac M. Heideggera oraz H. Jonasa, podkreślając, że etyczne i ontologiczne analizy dotyczące umierania powinny zostać uzupełnione fenomenologiczną obserwacją tego, w jaki sposób osoby umierające stopniowo znikają z tego świata. Aby

podjąć temu zadaniu profesor Svenaeus decyduje się następnie na wprowadzenie ciągłej skali osobowości narracyjnej (ang. *narrative personhood*) swojego autorstwa, która zostaje zaproponowana przez niego jako potencjalna metoda do wykorzystania w rozwiązaniach trudnych dylematów bioetycznych, na przykład w przypadku eutanazji czy aborcji.

Po wykładzie profesora Svenaeusa swój budzący do żywej dyskusji referat „Autism as a prelude rather than a post-script: Towards a phenomenology of difference” odczytała Balam Kenter z Uniwersytetu Boğaziçi w Stambule. Punktem wyjścia do rozważań prelegentki było spostrzeżenie, że wszystkie obecne modele teorii umysłu w poznaniu społecznym konstruowane są w taki sposób, że wyjaśniają normalne, typowe doświadczenie za pomocą kontrprzykładu, za który służą osoby ze zdiagnozowanymi zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Innymi słowy, autorka argumentowała, że kryteria diagnostyczne autyzmu (wciąż zmienne i ewoluujące) opisują to zaburzenie w kategoriach deficytów zdolności, które posiada „zdrowa” jednostka, same opisując tę normę za pomocą testów, których osoba z diagnozą autyzmu z założenia nie potrafiłaby zdać. By wyjść z błędnego koła autorka zaproponowała unikanie trzecioosobowych interpretacji zachowań, a na ich miejsce przyjęcie fenomenologicznej perspektywy. Zabieg ten miałby na celu przedstawienie opisu ucieleśnionego doświadczenia bycia-w-świecie przez osoby dotknięte zaburzeniami ze spektrum autyzmu.

Następne z kolei opracowanie „The complex phenomenology of disorientation” zreferował Constantin Mehmel (University of Essex, UK). Autor podjął się ambitnego zadania opisu zjawiska dezorientacji. Rozpoczął swoje wystąpienie od krytyki stanowisk ujmujących dezorientację wartościująco (jako coś niepożądanego, ang. *hindrance of agency*) oraz wyłącznie negatywnie, tj. jako brak orientacji. Następnie, na przykładzie analizy zjawiska żałoby ustalił, że osoba będąca w żałobie nie tylko traci orientację względem utraconej osoby, ale także wobec bardziej złożonego i ogólnego fenomenu, jakim jest własny stosunek do tej osoby. Z tego powodu autor w podsumowaniu zasugerował, by zjawisko dezorientacji pojmować jako złożoną grę wzajemnych oddziaływań orientacji oraz jej braku.

Czwartego dnia profesor Mark Rowlands (University of Miami, USA) wygłosił wykład: „Intentionality and minimal self-awareness”. Profesor dokonał analizy dwóch istotnych dla tradycji fenomenologicznej konceptów koniecznych do rozumienia zjawisk umysłowych: intencjonalności oraz świadomości prerefleksyjnej. Prelegent zaczął od stwierdzenia, że intencjonalną bezpośredniość (ang. *intentional directedness*) najlepiej jest pojmować jako swego rodzaju działanie odsłaniające (jest to taki rodzaj działania, który polega na tworzeniu ciągu przewidywań). Profesor Rowlands wyjaśnił, że ma tu na myśli określenie charakteru obiektów, na które intencjonalna

bezpośredniość musi być nakierowana, by móc zostać tak nazwaną, a nie szczegółową analizę zjawiska intencjonalności jako takiej. W dalszym ciągu swojego wywodu połączył intencjonalną bezpośredniość z prerefleksyjną świadomością, twierdząc, że ta ostatnia jest nadbudowana na wspomnianym działaniu odsłaniającym. Profesor zakończył wykład, konkludując, że aby działanie takie mogło być w ogóle możliwe do pomyślenia, musi w nim być zawarta implicite świadomość siebie oraz specyficznego działania odsłaniania.

Środowisko studenckie uniwersytetu będącego gospodarzem spotkania reprezentował James Forrest z odczytem pod tytułem: „The many worlds of the enactive approach”. Według słów prelegenta celem wystąpienia było zaprezentowanie konceptualnej taksonomii różnych rodzajów enaktywizmu względem ich założeń ontologicznych dotyczących (nie)zależności umysłu od świata. Wyróżnione przez autora typy to: (1) korelacionistyczny, (2) interpretatywistyczny, (3) obiektywistyczny, (4) nawiasowy. Zdaniem Forresta dokonana klaryfikacja umożliwi rozstrzygnięcie, czy rozmaite nurty myślowe obecne we współczesnej nauce dadzą się połączyć z enaktywizmem (czego przykładem ma być naturalizowana fenomenologia), czy też różnią się nie do pogodzenia założeniami ontologicznymi, na przykład na temat obiektywizmu (jak ma to miejsce w przypadku ekologicznie zorientowanej psychologii i kognitywistyki).

Maria Jimena Clavel Vazquez (University of Saint Andrews, UK) wygłosiła referat „Against the objection from representations to the predictive approach to sensorimotor enactivism”. Autorka broniła tezy głoszącej, że dwa aktualnie popularne podejścia badawcze w obrębie kognitywistyki: Enaktywizm Sensomotoryczny (SMEn) oraz Procesowanie Przewidujące można ze sobą pogodzić, mimo że podejścia te wyjaśniają inne aspekty procesów poznawczych. By tego dokonać, referentka najpierw krótko zaprezentowała obydwie podejścia, a następnie zestawiała je ze sobą, wykazując, że istnieje przynajmniej pewna klasa procesów, możliwa do przyjęcia przez SMEn, niebędąca w sprzeczności z procesowaniem przewidyującym.

W ostatnim dniu Szkoły Letniej w ramach porannego wykładu zatytułowanego: „What is it like to perceive?” głos zabrał przewodniczący Nordyckiego Stowarzyszenia Fenomenologicznego, profesor Søren Overgaard (University of Copenhagen, Dania). Profesor zaczął od stwierdzenia, że jednym z największych rozłamów obecnych w filozofii percepcji jest podział na naiwny realizm oraz intencjonalizm. Streścił te stanowiska następująco: naiwni realiści myślą o doświadczeniach percepcyjnych (tak w percepcji rzeczywistości, jak i iluzji czy halucynacji) jak o relacjach wiążących ich z makroskopowymi obiektami fizycznymi i niektórymi ich właściwościami, intencjoniści natomiast — przeciwnie, ponieważ kładą nacisk na zapo-

średniczący charakter doświadczenia zmysłowego. Z tego powodu myślą oni o doświadczeniach percepcyjnych jak o *sui generis* reprezentacjach makroskopowych obiektów fizycznych i niektórych ich właściwości.

Po tym rozróżnieniu profesor Overgaard przyznał, że nie zamierza rozstrzygać, w jakim stopniu naiwni realiści czy intencjoniści mogą oferować wiarygodne relacje o halucynacjach i iluzjach. Zamiast tego woli podjąć rzadziej omawiane zagadnienie: jakie mogą być motywy skłaniające do opowiedzenia się za przyjęciem naiwnego realizmu. Odpowiedzią zaproponowaną przez profesora Overgaarda było spostrzeżenie, że tylko poprzez postulowaną przez naiwnych realistów relacyjność doświadczenia percepcyjnego (przynajmniej w przypadku percepcji rzeczywistości i iluzji) można uchwycić najbardziej zastanawiający dla fenomenologa aspekt aktu percepcji, jakim jest specyficznie doświadczana w tym akcie obecność świata. Mając to na uwadze dodał, że przedstawiciele naiwnego realizmu mogą zarzucać intencjonalistom przypisywanie nieodzowności błędu w ludzkim poznaniu zmysłowym, co w zasadzie nie pozwala zwolennikom ostatniego stanowiska na odróżnienie halucynacji oraz iluzji od rzeczywistości.

Po przerwie Zhiwei Gu z Central European University wygłosił referat zatytułowany „Perceptual experience has no representational content”. Podobnie do swojego poprzednika, prelegent argumentował przeciwko stanowisku głoszącemu, że doświadczenia percepcyjne są reprezentacjami o strukturze takiej jak przekonania. Przekonywał, że zarzuty pod adresem antyreprezentacjonalistów formułowane przez reprezentacjonalistów opierają się na specyficznym, zawężonym rozumieniu słów używanych przy opisie doświadczeń zmysłowych, takich jak: „wyglądać”, „brzmieć” itp. Ponadto, posługując się dowodzeniem apagogenicznym, wykazał, że jeśli przyjąć założenia zwolenników reprezentacjonalizmu o propozycjonalnym charakterze treści doświadczenia zmysłowego, dochodzi się do sprzeczności, ponieważ nie trudno wyobrazić sobie przedmiot, który cechuje więcej niż jedna jakość, czyli posiada więcej niż jeden, zależny od perspektywy „wygląd”.

Szkolę Letnią zamykało wystąpienie Emilio Vicuñi (The New School for Social Research, USA), zatytułowane: „Horizontality and defeasibility”. W referacie tym podjęta została problematyka stałego motywu w filozofii Husserla, jakim jest pojęcie horyzontu. Zamiast jednak skupiać się na będącym w centrum uwagi Husserla stwierdzeniu predykatywnym „s jest P”, zamiarem prelegenta było zaprezentowanie szkicu teorii pewnego przedsięwzięcia dla sformułowania syntaktycznego o postaci: „jeśli p to q ; pod warunkiem, że nie- r ”. Według autora formuła ta stanowi nieodzowny element aparatu epistemicznego koniecznego dla między innymi poznania naukowego.

Z uwagi na skrótowy charakter niniejszego opracowania zaprezentowano jedynie główne tezy wystąpień i naszkicowano przebieg obrad w okrojonej

formie. Szkoła Letnia z uwagi na ciekawą formułę i międzynarodowy charakter stanowiła nie tylko wspólny sposób na poszerzenie swojej wiedzy, lecz także znakomite forum dyskusji i wymiany poglądów. Organizatorzy nauczani doświadczeniem wyszli z założenia, iż spotkanie w takiej formie okaże się bardziej efektywne niż wąskie tematycznie, specjalistyczne konferencje, i przyczyni się do zacieśnienia współpracy naukowej różnych ośrodków. Przyjazna atmosfera stworzona przez gospodarzy — Centrum Badania Subiektywności Uniwersytetu w Kopenhadze — stanowiła niewątpliwie walor spotkania.

Oleg Fedyk — lekarz, Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach.